

הקדמות לשיר השירים

רש"י שיר השירים פרק א פסוק א - הקדמה

"אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי"¹, מקרא אחד יוצא לכמה טעמים וסוף דבר אין לך מקרא יוצא מידי פשוטו ומשמעו.² ואף על פי שדברו הנביאים דבריהם בדוגמא, צריך ליישב הדוגמא על אופניה ועל סדרה ...³ ואומר אני שראה שלמה ברוח הקדש שעתידין ישראל לגלות גולה אחר חורבן אחר חורבן ולהתאונן בגלות זה על כבודם הראשון ולזכור חיבה ראשונה אשר היו סגולה לו מכל העמים, לאמר, אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה ויזכרו את חסדיו ואת מעלם אשר מעלו ואת הטובות אשר אמר לתת להם באחרית הימים. ויסד ספר הזה ברוח הקדש בלשון אישה צרורה אלמנות חיות משתוקקת על בעלה מתרפקת על דודה מזכרת אהבת נעורים אליו ומודה על פשעה. אף דודה צר לו בצרתה ומזכיר חסדי נעוריה ונוי יופיה וכשרון פעליה בהם נקשר עמה באהבה עזה ... כי עוד היא אשתו והוא אישה והוא עתיד לשוב אליה.⁴

רש"י שיר השירים פרק א פסוק ג - דוגמא

על כן עלמות אהבוך. עלמות - בתולות לפי שהדבור דימהו לבחור שאהובתו מחבבתו ולפי הדוגמא העלמות הן האומות.⁵

הקדמת אבן עזרא לשיר השירים – פירוש על שלושה פעמים

זה הספר נכבד וכולו מחמדים ואין בכל שירי שלמה המלך חמשה ואלף כמוהו. על כן כתוב שיר השירים אשר לשלמה כי זה השיר מעולה מכל השירים אשר לשלמה ובו סוד סתום וחתום כי החל מימי אברהם אבינו עד ימות המשיח ...⁶

וחלילה חלילה להיות שיר השירים בדברי חשק כי אם על דרך משל. ולולי גודל מעלתו לא נכתב בסוד כתבי הקדש... ולהיותו בדרכיו תמים פירשתי שלושה פעמים: בפעם ראשונה, אגלה כל מלה צפונה, ובפעם השנייה יהיה משפטו על דרך פשוטו, ובפעם השלישית יהיה מפורש, על נתיבות המדרש.

הפעם השנייה, לא יתכנו דברי חשק במדינה לעיני כל הרואים, על כן הוא המשל נערה אחת קטנה מאד שאין לה עדיין שדים היתה נוסרת כרם וראתה רועה עובר ונפל החשק בלב כל אחד מהם ... הפעם השלישית, אין למעלה ממדרש שיר השירים שדרשו רבותינו ז"ל⁷ לכן כאשר ראיתי גדולים ועמודי עולם עשו גם הם דרש והוסיפו וגרו גם אני יצאתי בעקבותיהם.⁸

¹ תהלים סב יב: "אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי כי עז לאלהים". פסוק זה נדרש כבר ע"י חז"ל ואח"כ ע"י פרשני המקרא לדורותיהם לכן שבדבר ה' יש ריבוי פנים ומשמעויות, לעתים אפילו סותרות. ראו סנהדרין לד ע"א לגבי נימוקי הדיינים, ירושלמי נדרים ג ב לגבי דינים סותרים לכאורה, וכן במכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ז, ומכילתא דרשב"י שמות כ על מתן תורה ועוד. ובאמת יש לדון על פסוק מיוחד זה בנפרד בפעם אחרת.

² ראו דברינו [אין מקרא יוצא מידי פשוטו](#) בפרשת וישב וכן [פשוטו של מקרא](#) בפרשת חיי שרה.

³ הנביאים, ושלמה בתוכם, מדברים במשל (דוגמא), אבל אי אפשר לרוץ ישר לנמשל, צריך להבין גם את המשל עצמו, את הדוגמא.

⁴ מכל פירושו לספרי המקרא (ולתלמוד). לא בחר רש"י לכתוב הקדמה אלא לספר שיר השירים, כנראה בשל הצורך להסביר איך נכנס ספר שכפשוטו הוא סיפור אהבה וחשק בין איש ואשה, אל קודש הקדשים. "שתים זו שמעתי" – רובד המשל (הדוגמא) ורובד הנמשל (הדבר עצמו, המטרה), משולבים בספר זה בזה בלי שום קונפליקט או בעיה. שיר או שירה זו של שלמה רצופים אהבת נופי ארץ ישראל, טעמה וניחוחה, אך ייעודם הוא דווקא הגלות. לשמר ולעורר את האהבה הגדולה שבין האישה הנטושה והדוד הנוטש אך עדיין אוהב, לתת לעם שבגלות אחרית ותקווה. לזכור את סיבת ישיבתנו בגלות, המעל אשר מעלנו ואת פשעם, אך בה בעת גם את אהבת הנעורים אשר לא תכבה. ראו דברינו [חסד נעורים](#) בפרשת מטות.

⁵ דוגמאות נוספות לשיטת הפירוש של רש"י לשיר השירים המשלבת את הפשט עם המדרש – שתים זו שמעתי – אפשר לראות גם בפירושו לפסוק ה בפרק א: "שחורה אני ונאווה וגו' - אתם רעיותי אל אקל בעיניכם אף אם עזבני אישי מפני שחורות שבי, כי שחורה אני על ידי שזיפת השמש ונאווה אני בחיתוך איברים נאים ... דוגמא היא זו אומרת כנסת ישראל לאומות שחורה אני במעשי ונאווה אני במעשה אבותי". וכן בפסוק יד שם: "בכרמי עין גדי - שם מקום ושם הוא מצוי וראיתי באגדה שאותן כרמים עושין פירות ארבעה או חמישה פעמים בשנה. ודוגמא היא לכמה כפרות ומחילות שמחל להן הקב"ה על כמה נסיונות שנסוהו במדבר".

⁶ לפני שיפנה אל שלושה הרבדים שהם יסוד פירושו לשיר השירים, קובע אבן עזרא שיש בספר זה סודות מימות אברהם ועד ימות המשיח. צריך לעבור על כל פירושו על מנת לבחון היכן הוא פונה אל הסוד כפי שהוא עושה לא מעט בפירושו לתורה.

⁷ הכוונה כמובן למדרש [שיר השירים רבה](#), שזכה [להוצאה מדעית ע"י מכון שכטר](#). והיום ידועים מדרשים נוספים לספר.

⁸ בתקופתו של אבן עזרא, לא חסרו פייטנים מתור הזהב של יהדות ספרד שכתבו לצד שירה דתית מובהקת, גם שירי חשק ואהבת בשר ואף השתמשו בשירה זו במטבעות לשון של שיר השירים (כגון [שירי דודים לריה"ל](#)). אבן עזרא מתנגד לכך בכל כוחו ומציע פירוש לשיר השירים שבנוי על שלושה רבדים (פעמים בלשונו): האחד, הסבר לשוני פילולוגי, כדרכו גם בפירושו לתורה וספרים אחרים; השני, פשט (ממנו אין פרשן כאבן עזרא יכול להתחמק); והשלישי, מדרש. אך מה יעשה עם הפשט? כיצד יסביר את המשל? בניגוד לרש"י, אשר ממשיל את הרעיה לאישה אלמנה (בוגרת) שכבר חוותה חיי אבהה וקשר ויודעת "במה מדובר", מצויר אבן עזרא

הקדמת אלשיך – הכל סוד אבל צריך לפרש⁹

... אמנם ספיר גזרת אמרי נועם המגלה המהוללה הלזו, ואמרי ספר אהבת כלולותיה עם פרי מגדיה, וכל מיני בשמיה, והתאנה חנטה פגיה. ומה טובו דודיה, כלליה ופרטיה, בראש הומיות, תקרא אליכם אישים אקרא סולו סולו פנו דרך מסילת מדרך כף רגל פשטי אמרי, כי בסתר דברתי, דרשוני וחיו.¹⁰ אך אמנה, נועם שיח סודה לא יאכלו ממנו נא ... ושאלו נא וראו, מי עמד בסוד ה' ... לדרוש ולתור בחכמתה, והיא בהיכלי מלכו של עולם. על כן אנכי תולעת ולא איש, שנה שנה בהגיע תור לדרוש ולתור בימי מועד, אשר יושר השיר הזה בחצרות בית אלהינו בשבתות ה' שמר"ח ניסן ועד אסרו חג, אשר שם שאלונו עבדי ה' העומדים בבית ה' דברי שיר לדרוש להם, ויהי לבי נדון בקרבי באמור אלי: איזה הדרך יסכון עלימו משכיל?¹¹ אם אמרנו דרך הפשט, לא זה הדרך בחר לו יה, ודעת קדושים בשיר השירים קודש קדשים ... כי בכל אמרי יתר חכמתו, ימצא במ פשט עם דרך סוד, כדרך קמח שלא רוקד אשר בו קמח סולת. אך השיר הזה משולל פשט, כי כולו סולת הוא הסוד ... כי בכולם יש בחינת קודש סתם שכולל כל הבחינות, וזה קדש של קדשים הוא הסוד בלבד. ואם אמרנו: נעמיק נרחיב נגלה סוד ונדרשונו עמוק עמוק מי ימצאנו. ואשבה משומם, לבי סחרחר סחור סחור לכרמא, ולא ידע מה.

אז אמרתי אני אל לבי, לבי לבי מה לך נרדם, קום קרא אל אלהיך, ירצך, יבין לך מהלכים בין שני הדרכים, וממחציתם תקח דרך ישר אשר לא תעלה במעלות צפוני סורה, ולא תרד מטה מטה דרך פשטה ... אחוז מזה ומזה. וייטב בעיני הדבר, ואתנה את פני להבין במקרא דרך ידרוך הדורך בו בעקבות פעמי פשטי הכתובים, ברמז הרומז בס. ועל בלתי דברי בו בסתר סוד מעמקי ים שעשה שלמה, באשר ה' עמו, כי אם בנגלה על שולי נפתולי גלילי סודו ... על כן אמרתי, אלכה לי אל הגדולים ... כי זאת המגלה אות היא לעולם אל התחברות אשר בינו יתברך ובין בני ישראל ... וחברה לי יחדו דרך אשר דרך בו הצניף הטהור מאור גלותינו מאיר עיני חכמים ועיני כל ישראל רש"י ז"ל, כי יהיו דברי השיר הקדוש הזה בין המלך מלכו של עולם ובין העם כדרכם. אך בפרטות עלינו ועל דורותינו אסירי התקוה באורך הגלות הלזה האחרון.¹²

רינה של תורה (לנצי"ב) – הקדמה לשיר השירים (ולקהלת)

ובזה הנני בא לביאור נפלא על ספר שיר השירים, אשר ישראל בכל לב ונפש מפצירים, להיות לאהבת ה' מקושרים ... ועוד הרבה ענינים בזה השיר מפוזרים, אשר לשלימות השיר המה נאמרים, שיר מיוחד על הדר צאת מחנה ישראל מצויררים, שיר מאד נפלא על עת שפעלי השגחתו יתברך ממנו מסתתרים, ... ושיר מצויר כמה משכילי העמים בשבחן של ישראל מכירים, ושיר נשגב אשר בעת רצון הגאולה במהרה בימינו אנו מסברים ... שיר למוד זכות על קהילות ישראל אשר היו משקידת התורה חסרים, שיר ברכה להעמים אשר כרם ה' צבאות נוטרים... והוא יתברך יחנני להחיות דגן בחורים, עד בואנו לארץ הקדושה ולמרום הרים, ונעבדנו בקדושה בקבוץ כל ישראל חברים, במהרה בימינו אמן:

את הרעיה כנערה שעדיין לא הגיע לפרקה ואין לה עדיין את סימני הנשיות, ובכך מנסה להמעיט מ"דברי החשק" שבינה ובין הרועה, מן הסתם צעיר בגילה. לפנינו, בשיטת אבן עזרא, מעין אהבה נעורים תמימה, ודאי לא "דברי חשק במדינה לעיני כל הרואים". מיד, כך נראה, ממנה אבן עזרא לרובד השלישי, רובד המדרש, שאין למעלה ממנו. זה אותו אבן עזרא שבפירושו לתורה, לא ממנה לדרך המדרש ונצמד בכל יכולתו לפשט. אולי יש הבדל בין גישתו למדרשי ההלכה וגישתו למדרשי אגדה, בוודאי כשהוא בא לפרש ספר כל כך מורכב כמו שיר השירים. ונראה שעדיין צריכה הקדמה זו של אבן עזרא לביאור והסבר טוב יותר ממה שהעלנו כאן בקצרה בחכתנו.

⁹ רבי משה אלשיך, נולד בתורכיה בשנת 1507. עלה לארץ ישראל, התיישב בצפת, והיה חבר בבית דינו של ר' יוסף קארו והוסמך על ידו. תלמידו בתורת הנגלה היה ר' חיים ויטאל (מי שהיה תלמידו של האר"י בתורת הנסתר). נפטר אחרי שנת ה"א ש"ג (1593). הסבר זה לקוח מתוך פרויקט השו"ת, בר אילן.

¹⁰ לאחר פתיחה מליצית למדי בה מדבר אלשיך בשבח סוד כתבי הקודש כולם ובפרט "המגילה המהוללה הלזו", הוא מגיע לנושא גישתו לפירוש מגילת שיר השירים.

¹¹ הרי לנו עדות שהיו קוראים במגילת שיר השירים בשבתות שבין ראש חודש ניסן ועד אסרו חג. חמישה מועדים ייתכנו עם ראשון של פסח ושביעי של פסח. וכל היודע עוד על מנהג קריאה זה שנשמע מיוחד ולא מוכר, אנה יחיש שמועתו הטובה אלינו.

¹² בתוך תוכו, מאמין אלשיך ששיר השירים הוא סוד אחד גדול ואין לו בעצם רובד של פשט או משל. בדומה לדברי אבן עזרא לעיל: "ובו סוד סתום וחתום כי החל מימי אברהם אבינו עד ימות המשיח". אבל אי אפשר להתעמק בסוד לעצמו ואין מנוס אלא לשלב את הנסתר עם הגלוי, את פשטי הכתובים עם הרמז הרומז בס. עליה מעלה מעלה בדרכי הסוד "נטו", איננה אלא הצד השני של המטבע היורד מטה מטה בדרך הפשט בלבד. שניהם פסולים. אלשיך הולך בדרכו של רש"י לא רק בכך שהוא מאמץ את שיטת "שתיים זו שמעת", אלא גם בכך שהוא מסכים שעיקר המסר של שיר השירים הוא ל"דורותינו אסירי התקוה באורך הגלות הלזה האחרון". ואיך נקרא אנחנו שזכינו לחזור לחיי קוממיות בארצנו את שיר השירים שכולו אקלימה, נופה, צבעיה וריחותיה של הארץ?

שיר השירים רבה פרשה ו, דונסקי סימן טז¹³

"מי זאת הנשקפה כמו שחר" – דילמא: ¹⁴ רבי חייא ר' שמעון בר חלפתא הוון מהלכין בהדא בקעת ארבאל בקריצתה, וראו אילת השחר שבקעה אורה, א"ל ר' חייא רבה לר' שמעון בר חלפתא: כך תהיה גאולתן של ישראל מצפצפת, דכתיב: "כי אשב בחשך ה' אור ליי" (מיכה ז ח) - בתחילה היא באה קימעה קימעה, ואחר כך היא מנצנצת ובאה, ואח"כ פרה ורבה, ואח"כ מרטבת והולכת.¹⁵

שיר השירים רבה א ח¹⁶

"שיר השירים" – זהו שאמר הכתוב: "ויותר שהיה קהלת חכם" (קהלת יב ט), אילו אדם אחר אמרן, היית צריך לכוף אוזניך ולשמוע הדברים האלה; ויותר - שאמרן שלמה. ואילו מדעתו אמרן היית צריך לכוף אוזניך ולשמעם; ויותר שאמרן ברוח הקודש.

"ויתר שְׁהָיָה קְהֵלֶת חָכָם עוֹד לְמַד דְּעֵת אֶת הָעָם וְאִזּוֹן וְחִקְר תִּקְוֹן מְשָׁלִים הַרְבֵּה" - ואיזון דברי תורה וחקר דברי תורה, עשה אוזניים לתורה. ואת מוצא שעד שלא עמד שלמה לא היתה דוגמא. רב נחמן אמר: לפלטין גדולה שהיו בה פתחים הרבה וכל שהיה נכנס בתוכה היה טועה מדרך הפתח. בא פקח אחד ונטל הפקעת ותלאה דרך הפתח היו הכל נכנסים ויוצאין דרך הפקעת. כך עד שלא עמד שלמה לא היה אדם יכול להשכיל דברי תורה וכיון שעמד שלמה התחילו הכל סוברין תורה.¹⁷

א"ר חנינא: לבאר עמוקה מלאה מים והיו מימיה צוננין ומתוקים וטובים ולא היתה בריה יכולה לשתות ממנה, בא אדם אחד וספק לה חבל בחבל משיחא במשיחא ודלה ממנה ושתה התחילו הכל דולין ושותין, כך מדבר לדבר ממשל למשל עמד שלמה על סודה של תורה, דכתיב: "משלי שלמה בן דוד מלך ישראל" - ע"י משלותיו של שלמה עמד על דברי תורה.¹⁸

ורבנן אמרין: אל יהי המשל הזה קל בעיניך שע"י המשל הזה אדם יכול לעמוד בדברי תורה. משל למלך שאבד זהב מביתו או מרגליות טובה, לא ע"י פתילה כאיסר הוא מוצא אותה? כך המשל הזה לא יהיה קל בעיניך שע"י המשל אדם עומד על דברי תורה. תדע לך שהוא כן שהרי שלמה ע"י המשל הזה עמד על דקדוקיה של תורה.¹⁹

שבת שלום ומועדים לשמחה

מחלקי המים

מים אחרונים: וודאי יש עוד הקדמות שלא סקרנו כאן. הקדמה ארוכה ומליצית במיוחד שלא הספיקונו להביא היא של מלבי"ם אשר פוסל את כל הדעות שמדובר במשל על בכנסת ישראל ובקב"ה ומציע את הצעתו ושיטתו שהמשל הוא על רועת צאן במדבר "אילת אהבים, עלמה כקציעה וימימה, ברה כחמה, כולה מתאימה, אין כמוה על אדמה, והיא רועה צאן בני אמה", ששלמה חשק בה אחרי כל נשותיו ולקחה אל בית מלכותו "גם הפקיד עליה שומרים בנות ירושלים ... בל תברח אל המדבר אל דודה. אבל לשוא שקד שומר. כי היא לא נפתה לבבה אל כל חשק שלמה ... כי נכספה גם כלתה נפשה אל אלוף נעוריה הרועה בשושנים. גם הוא זכר לה אהבת כלולותיה. ... והנמשל הוא הנפש הרוחנית של האדם" אשר ירדה מגבהי מרומים לשכן בבית שלמה בשפל ה' אמר לשכן בערפל - והדוד הרועה בצאן אשר אליו היתה מחותנה, הוא דודה העליון הרועה בצבאות, היושב בשמי שמי קדם ושוכן בערבות ... כי נפש שלמה מאסה מאווי החומר ותשוקותיו

¹³ נפנה למדרש שיר השירים רבה עצמו, אולי גם שם נמצא פשר לסוד המגילה וייחודה.

¹⁴ מעשה שהיה בלשון ארץ ישראל (ירושלמי).

¹⁵ המוטיב שמגילת שיר השירים היא דברי עידוד, תקווה וערגה לקץ ולגאולה, מצוי במדרש שיר השירים רבה, כאן ובמקומות רבים אחרים. ראו דברינו [קול דודי דופק](#) כאן.

¹⁶ 'הקדמה' אחרת, מצויה גם היא במדרש שיר השירים רבה המתאר את גדולת מגילת "שיר השירים" וחכמתו של שלמה.

¹⁷ ובהמשך המדרש שם דימויים ומשלים רבים: חורשה של קנים, קיתון גדול שהוא מלא רותחין, קופה גדולה מלאה פירות ומשלים ודימויים רבים. ראו מדרש נפלא זה שם במלואו. לריבוי המשלים על המשל, יש ודאי סיבה וכוונה.

¹⁸ ראו המדרשים על הפסוקים בפרשת ניצבים [לא נפלאות היא ממך ולא רחוקה היא](#), וכן [לא בשמים היא](#). והדברים מצויים גם בספרות החכמה הכללית מיוון ועד סין.

¹⁹ כיון שרש"י, אבן עזרא ואלשיך, סמכו יתדותיהם על רובד המדרש הלכנו אל המקור ומצאנו את ההקדמה של המדרש לשיר השירים: משל על המשלים, דוגמא לדוגמאות, סימבול לסימבולים, רבדים רבדים - שיר לשירים. מדרש על המדרש יחד עם סימון ברור של גבולות המדרש. לא כל מבין ניתן לפירוק. לא לכל כלי ניתן להתקין אזניים, לא לכל חורשה (פרדס) ניתן להיכנס (ולצאת בשלום) ואולי יש באורות שלא נוכל לדלות את מימיהן הצוננים. שלמה אבי המדרש והמשל הוא גם הסמל של גבולות המדרש, של התבונה היכן לעצור, כפי שהרחבנו בדברינו [אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני](#) בפרשת חוקת. וממנו צריכים ללמוד כל הדרשנים וממשילי המשלים בכל הדורות. המדרש מכיר בגבולותיו הוא. וגם הסוד של שיר השירים ומדוע באמת נכנס לספרות הקודש, נשאר סתום.

... רק התעוררה בכל עת בתשוקה עצומה אל דודה ה' מנת חלקה וכוסה ותאמץ זרועותיה בעיון ובמעשה ללכת בדרכיו ולדבקה בו". ראו לשונו הציורית והמליצית של מלבי"ם בהקדמתו לספר שיר השירים.

הקדמה אחרת היא של [הרב קוק](#) (אברהם יצחק) שמדבר על האהבה הכלל לאומית "לאדון כל המעשים, מקור האור והחסד" בהשוואה לאהבה הפרטית. ראו הקדמה זו גם [באתר דעת](#) והסיום שם בו הוא מפתח את דמותו של רבי עקיבא כמי שגם אהב את רחל "בעל לב רגש שאהב את בת כלבא שבוע היפה" וגם העפיל לגבהי מרומים "באהבה האלקית הנובעת מעומק לבו הרחב כים" ורק הוא יכול היה להכריז על שיר השירים כקודש הקדשים של ספרות הקודש.

וכמו כן מצאנו ברשת באתר ויקיטקסט [הקדמה של ספורנו](#) ואין הספרים ברשותנו. וכל היודע על הקדמות נוספות ויכול להאיר עינינו, נשמח אם ימהר לשלוח אמריו והערותיו אלינו